

*Millî Mücadele Dönemi'nde Asker Firarileri**

Özlem ÇANKAYA

Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi
E-Mail: ozlem.cankaya10@hacettepe.edu.tr

Geliş Tarihi: 21.05.2018 Kabul Tarihi: 09.01.2019

ÖZ

ÇANKAYA Özlem, **Millî Mücadele Dönemi'nde Asker Firarileri**, CTAD, Yıl 15, Sayı 29 (Bahar 2019), s. 175-203.

Modern kitle ordularının gelişmesi sadece itaatkâr yurttaşları değil, aynı zamanda firarileri ve isyancıları da yaratmıştır. Bu da savaşın ve ordunun doğal bir sonucudur. Millî Mücadele Döneminde (1919-1923), Birinci Dünya Savaşının (1914-1918) mirasçısı olarak -güvensizlik ve belirsizlik sonucu genel bir dağılma ortamı içerisinde- orduda açılan gediğin en büyük nedeni, firariler oluşturmuştur. Asker kaçakları, bununla sınırlı kalmamış, isyanların insan gücünü de oluşturmuşlardır. Böylelikle cephe gerisinde, iç-dış güvenliği tehdit etmeye başlamışlardır. Bu çalışmada, güvenlik zaafiyeti ve otorite sorununu da yaratan firarilerin, tarihsel kanıtlar çerçevesinde saikleri, süreçleri ve sonuçları bağlamında değerlendirme amacı güdülmüştür. Tarihsel süre boyunca bu kimselere, İstiklal Mahkemelerinin kurulmasına ön ayak olan, rakamsal bir problem olarak bakılmıştır. Bu çalışmada bu kimselerin sadece suçlu değil, bir birey de oldukları ele alınarak incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: firar, firari, asker kaçakları, Millî Mücadele, İstiklal Mahkemeleri

---

* Bu makale, Hacettepe Üniversitesi'nde savunulmuş olan “Millî Mücadele Dönemi'nde Asker Firarileri” adlı yüksek lisans tezine dayanılarak hazırlanmış, tezden türetilmiştir.

ABSTRACT

ÇANKAYA, Özlem, *Army Deserters in the Period of National Struggle*, CTAD, Year 15, Issue 29 (Spring 2019), pp. 175-203.

The development of modern mass armies not only created obedient (law-abiding) citizens but also led to the emergence of deserters and rebels. This is a natural consequence of having warfare and the army. During the National Struggle Era (1919-1923), as the legacy of World War I (1914-14)- in an environment of disintegration caused by distrust and uncertainty- the biggest reason of the Army's weakness had been deserters. Not only that, army deserters had also constituted the manpower of the rebellions. Thus, they started to threaten the internal and external security behind the battlefield. In this paper, relying on historical evidence, it is aimed at assessing the issue of army deserters, who have also created security vulnerabilities and authority problems, within the context of motives, processes and consequences. Throughout the history, these deserters have been regarded just as figures who initiated the establishment of the Independence Tribunals. In this paper, these people are examined not just as criminals but also as individuals.

Keywords: desertion, deserter, army deserters, National Struggle, Independence Tribunals

Giriş

Askerliğin nizamı içerisinde, *çarkın dışlıleri* denilen bir disiplin mevcuttur. Bu disiplinin yegâne şartı da mevcut askerın varlığıdır. İnsanlık tarihi kadar eski olan savaşın, fiili taşıyıcıları askerlerin, her daim savaştan firar etmelerine tanık oluruz. Hem askerliğin ücretli olduğu dönemde hem de modern zamanda zorunlu askerlikle birlikte, devlete olan sadakat sözleşmesine rağmen, askerden firar eden bir kitle daima vardır. Firar sorunu, elbette savaşın kendine has yapısından kaynaklıdır fakat bunu bulunduğu ortam içerisinde ayrı ayrı değerlendirmekte fayda vardır. Millî Mücadele Dönemi, bir kurtuluş savaşı özelliği taşıdığından firarın sebepleri, sonuçları, uygulamaları ve cezaları buna göre farklılık göstermektedir. Askerin, firari sayılması için kıtasından veya vazifesinin bulunmaya mecbur ettiği yerden, izinsiz olarak barışta altı gün ve seferberlikte üç günden fazla uzaklaşması gerekir. Tebdil-i hava veya izin müddeti bittiği halde şubeye gelmeyenler, celbe icabet etmeyenler yani *bakayalar* ve bir süre hizmet ettikten sonra hizmetten kaçanlar firari addedilir.¹ Ancak oldukça karmaşık bir ortam içerisinde, bu ayırım çok belirsizdir. Mesela, Kuvay-ı Milliy'e'den ayrılan asker kaçakları, kolayca eşkıyaya dönebildiği gibi, bir Kuvay-ı Milliyeci de eşkıya durumuna kolayca geçebilirdi. Bu karmaşık dönemin firarilerini dört gruba ayırarak sınırlarını çizebiliriz:

-Osmanlı Devleti'nin resmi ordusundan geriye kaçanlar,

¹ Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE), İSH, Kutu: 1169, Gömlek: 94, Belge: 94a.

- Osmanlı Devleti'nin resmi ordusundan Kuvay-ı Milliye'ye iltihak edenler,
- Kuvay-ı Milliye'ye gönüllü olarak katılıp sonradan kaçanlar,
- Düzenli Türk Ordusundan kaçanlar.

Millî Mücadele Dönemi'ndeki firar olayları, aslında Birinci Dünya Savaşı'nın seferberlik açığının sonucudur. Osmanlı Ordusunun Birinci Dünya Savaşı'ndaki firari asker kitlesi, Mondros Mütarekesi'ne kadar devam etmiş ve mütareke sonrasında da terhis esnasında yine firarlar neticesinde durum karman çorman hale gelmiştir. Ulusun maddi varlığı tehlikeye girmiş olmasına karşın, geniş köylü kitleleri durumlarında önemli bir değişiklik olacağı umudunu taşımadıklarından olacak, şimdiye dek arkasından gittiği seçkinlerin mücadelesi olarak baktıkları savaşı desteklemek istememiş isyan ederek ya da askerden kaçarak, muhalefetini ve savaşa olan isteksizliğini göstermiştir.² Firar edenlerin sayısı için muğlak ifadeler kullanılsa da 1917'de yaklaşık 300.000 olduğu tahmin edilmektedir.³ Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda ise bu sayı neredeyse yarım milyona ulaşmıştır.⁴ Mehmet Beşikçi, Birinci Dünya Savaşı'nda sırf yakalanabilen 29.841 firari olduğunu belirtir.⁵

Mondros Mütarekesi sonrasında, zorunlu askerliğe rağmen Osmanlı Ordusundaki kaçak sayısı daha da artmıştır. Ayrıca Millî Mücadele'nin başlamasıyla, Osmanlı Ordusunda daha terhis zamanı gelmeden firar edenlere ek olarak, Kuvay-ı Milliye'ye katılmak için firar edenleri görürüz. Örneğin İzmit ve Karamürsel dolaylarında Kuvay-ı Milliye'yi uzaklaştırmak üzere görevlendirilen kuvvette yer almalarına rağmen, yanlarına aldıkları 12 rütbesiz askerle birlikte Kuvay-ı Milliye'ye iltihak eden 4 zabıt, Divan-ı Harp'da yargılanmışlardır.⁶ Kartal İnzibat Bölüğü Kumandanlığı tarafından gönderilen rapora göre, 90 kişi olan bölükten sadece 5 kişi iltihak etmemiştir. Üsküdar'dan 100'e yakın subay ve asker firar ederek Kuvay-ı Milliye'ye katılmışlardır.⁷ Bunlar her ne kadar Osmanlı Ordusundan firar etseler de Kuvay-ı Milliye'ye iltihak ettiklerinden, sadece niceliksel olarak firari sayılırlar. Yoksa mücadele içinde bulunmaya devam etmişlerdir.

Millî Mücadele Dönemi bilindiği üzere, oldukça karışık ortamda cereyan etmiş tarafların gündend güne değişmesiyle büyük bir belirsizlik içerisinde yürütülmüştür. Şimdiye kadar Ahz-ı Asker Kalemleri tarafından yürütülen

² Doğu Ergil, *Millî Mücadele'nin Sosyal Tarihi*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1981, s. 240.

³ Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, Doğan Kitap, Ankara, 2014, s. 66.

⁴ Eric Jan Zürcher, *Bir Ulusun İnşası; Osmanlı İmparatorluğu'ndan Atatürk Türkiye'sine Jön Türk Mirası*, Çev. Lüfi Kılıç, Akılçelen Kitaplar, Ankara, 2015, s. 261-282.

⁵ Mehmet Beşikçi, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s. 274.

⁶ Mümin Yıldıztaş, *Yaralı Payıtaht İstanbul'un İşgali*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2010, s. 142-143.

⁷ Nuran Koltuk, *Batı Anadolu'da Kuvay-ı Milliye'nin Askeri Ve Malî Kaynakları* (Mayıs 1919-Kasım 1920), Kitabevi, İstanbul, 2015, s. 84.

askere alım işleri İstanbul Hükümeti tarafından gönüllü toplanması ve askerlik yükümlülüğü olanların silahaltına çağırılması yasaklanınca Kuvay-ı Milliye adı altında gayri resmi milli kuvvet meydana çıkarılmıştır. Bu dönem içerisinde *asker* ya da *kabraman* kimi zaman rütbeli bir askerken kimi zaman halktan biri olabilmekteydi. Bu açıdan baktığımızda toprağı savunan ve emir komuta zincirine bağlı olmayan yerel direniş içerisindeki Kuvay-ı Milliye'nin mevcudu, sürekli değişmektedir. Bunun en önemli sebebi de bu organizasyona dâhil olmanın askerlik mükellefiyeti gibi bir zorluğa dayanmamasıdır. Sabahattin Selek'e göre, herhangi bir Kuvay-ı Milliye mensubunun müfrezesini bırakıp köyüne gitmesini orduda olduğu gibi firar saymak mümkün değildir. Çünkü özellikle savaşa tutuşup bozguna uğrayan müfrezeler kolayca dağılabiliyordu.⁸ Öte yandan gönüllülerden bir ay geçtikten sonra, birliğini terk edenlerin firari sayıldıklarına dair görüş de vardır. Üstelik bunların bir kısmı İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanmışlardır. Gönüllü sıfatıyla askeriyede bulunan Kuvay-ı Milliye kıtasından karyelerine (köylerine) kaçan Mehmed, Durmuş Ali ve Musa yaralama, mükerrer firar gibi suçlara girişmişlerdir ve Isparta İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmışlardır.⁹ Gönüllülerin birkaç baskından sonra, köyüne giderek işine gücüne dönmek istemesi veya vazgeçerek firar etmesini normal karşılamak gerekir. Çünkü Anadolu halkı bir ulus olma bilincine sahip değildir. Bu ona verilmemiştir ya da toplumun yapısı, gelişme düzeyi Anadolu halkının ulus olma aşamasına, varmasını engellemiştir.¹⁰ Tamamıyla askeri kültürden uzak ve tek derdi müdafaa olan halk, hezimete uğradığında -hele ki bir nizam içerisinde değilse- dağılacaktır.

Millî Mücadele'nin ilk zamanlarında asker, savaştan henüz yeni çıkmıştı ve bu savaş hezimete sonlandığından firar, artık askerinin herhangi bir bahane öne sürmeden dağılması halinde gerçekleşiyordu. Ayrıca yeni yeni tesis edilmeye çalışılan otorite, dikkate değer değildi. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla (23 Nisan 1920), Ahz-ı Asker Şubeleri yeniden düzenlenecekti. Düzenli ordunun kurulmasıyla bu sefer kaçışın temelleri hazırlanır ve çeşitli bahanelerle kaçış devam eder. Mesela, İnönü Muharebeleri boyunca, firar hiç durmamıştır. İkinci İnönü Muharebesi'ne (23 Mart-1 Nisan 1921) gelindiğinde birliklerinin çoğunun cephesi kalmamış, 4 subay, 1.076 er firar etmişti.¹¹ 18 Eylül 1920'de kurulan İstiklal Mahkemeleri bu dönemde varlığını sürdürmelerine rağmen, zikredilen firar sayısı dikkat çekicidir. Kütahya-Eskişehir Savaşları'nda (10-24 Temmuz 1921) ise sırf 41. Tümen'de 1 subay, 942 er firar etmiştir. Bu sayı şehit ve yaralı toplamının üç katıdır. Tüm Kütahya-

⁸ Sabahattin Selek, *Anadolu İbtidali*, Yelken Matbaası, İstanbul, 1973, s. 123.

⁹ *Isparta İstiklal Mahkemesi Kararlar Ve Mahkeme Zabıtları*, V. Cilt, Haz. İrfan Neziroğlu, TBMM Kütüphanesi Ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2015, Karar 139, 17 Şubat 1921.

¹⁰ Ergil, *age.*, s. 224.

¹¹ *Türk İstiklal Harbi (TİH) Batı Cephesi*, II. Cilt, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1965.

Eskişehir Savaşı boyunca ise 30.700 kişi firar etmiştir,¹² Aybars, bu rakamı 30.809 olarak verir üstelik bunların 30.000'inin silahlı olduğu zikredilir.¹³ İstiklal Mahkemeleri'nin kapatılmasıyla, askerden kaçma olayları artar ve Sakarya Savaşı'na (23 Ağustos-13 Eylül 1921) kadar ordudaki askerlerin neredeyse yarısı firar etmiş haldedir.¹⁴ Bu sayı İstiklal Mahkemeleri'nin tesiri ile gittikçe azalarak Ağustos'ta 4.400-4.500'e düşmüşken,¹⁵ Eylül 1921'de Sakarya Savaşı'nda 120.000 olan asker mevcudunun 10.000'i firar etmiştir.¹⁶ Sakarya Savaşı sonunda, toplam firar oranı 48.335'e ulaşmıştır.¹⁷ Sayılar birebir gerçekte örtüşmese de firar eden çok büyük bir kitle vardır ve İstiklal Harbi de bu kitlenin geri kazanılmasının sonucu zaferle sonuçlanacaktır.

Firar sorunu, Millî Mücadele Dönemi'nde TBMM'nin ilk zamanlarının otoritesini sağlamak ve iç-dış güvenliğin kontrolünü elinde tutmasının önündeki en büyük engeldir. Düzenli ordunun kurulması firarları önleyememiş, bu durum İstiklal Mahkemelerinin otoritesini sağlayana kadar devam etmiştir. Tüm bu karışık askerî sistem içerisinde firarilerin mevcut verileri yetersizdir. Yuvarlanmış sayılar, kolordu ya da tümenlere ait bölük pörçük rakamların yanında Kuvay-ı Milliye'ye resmi olarak katılmış ya da sadece yerel direniş içerisinde bulunmuş asker sayılarına ve bunların firar etmiş olanlarının rakamlarını elde etmek mümkün değildir. Kabaca bir rakam vermek yerine, şimdilik yayınlanmış olan Isparta, Eskişehir ve Elcezire İstiklal Mahkemelerine göre firar sayısını ayrı ayrı vermek yeterli olacaktır:

İstiklal Mahkemeleri	Firari Suçundan Yargılananlar
Isparta	327
Eskişehir	1815
Elcezire	400

¹² İbrahim Artuç, *Büyük Dönem: Sakarya Meydan Muharebesi*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1985 s. 41.

¹³ Aybars, *age.*, s. 200.

¹⁴ Artuç, *Büyük Dönem...*, s. 97.

¹⁵ Aybars, *age.*, s. 200.

¹⁶ Eric Jan Zürcher, "Hizmet Etmeyi Başka Biçimlerde Reddetmek: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerinde Asker Kaçaklığı", *Çarklardaki Kum: Vicdani Red Düşünsel Kaynaklar ve Deneyimler*, Haz. Özgür Heval Çınar, Çoşkun Üsterci, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 67.

¹⁷ Ergil, *age.*, s. 238.

Bu sayı sadece yakalanıp üç ayrı mahkemede yargılananlardır. Savaş esnasında firarı sayısının toplam 300.000'e ulaştığı tahmin edilmektedir.¹⁸ Yine de sayılarda tam bir tutarlılık yoktur çünkü mahkemeler kurulmadan önce kaçanların sayısına ulaşmak mümkün değildir. Henüz birliğe kaydolmamış, İstiklal Mahkemelerine düşmemiş, bakaya kalanlar tam tespit edilemediğinden ayrıca genel olarak nüfus da bilinmediğinden, firar sayısını tam olarak bilmek mümkün değildir. Ayrıca birden fazla kez firar edenler, sayısal olarak durumun tespit edilmesini daha da zorlaştırır.

Cephelerin Elim Yıkılışı

Birinci Dünya Savaşı bittikten sonra firar sorunu devam etmekteydi. Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) sonrasında, ordu zaten bir iskelet halini almıştı. Anlaşmalar gereği zorunlu terhis haberi ordularda tam bir çözülmeye yol açmış ve Millî Mücadelenin sonuna kadar sürüp gidecek olan asker kaçakları sorununu ortaya çıkarmıştır. “...Seller gibi akararak bir felaket haline gelen asker kaçakları”¹⁹ sorunu, padişahın umumi af ilan etmesi ve harp esnasında askerden kaçanlardan ailelerin yanına dönmüş olanların, artık takip edilmemesi yönündeki beyanı üzerine, firar durumu devamlı artmaktaydı. İstiklal Harbi sırasında Ankara Hükümeti, silahlı kuvvetler teşkili için uğraşırken, en önemli dayanağı; Osmanlı Ordu teşkilatı içinde olup, Mondros Mütarekesi'ne göre silahlarını bırakması gereken fakat bırakmayan komutanlarının dirayeti ve askeri birlikler olmuştur. Ordunun diğer kısmı ise, terhis edilmeye başlamıştı. Fakat terhis sürecinde olan ordunun, yeniden silahlı haline çağrısı, yorgun halk arasında kafa karışıklığına sebep olmuş ve pek çok propaganda, kötü şartlar, yıkıntı çerçevesinde zaten hep var olan firar sorununa, ek bir firar sorunu eklemiştir.²⁰

Her erkekten bir asker yaratmanın mümkün olmaması bir yana, firar, sayısız nedene bağlı olarak gerçekleşiyordu. Savaş zamanlarında propaganda çok fazla kullanılmaktadır. Millî Mücadele aleyhtarı padişahın ve yanlılarının faaliyetleri ve bu faaliyetlerin asker üzerindeki manevi tesiri oldukça fazlaydı. Bu vaziyet askerin maneviyatını etkilediği gibi, direnişi pasifize etmekte ve en sonunda bu direncin kırılmasıyla askeri fırara teşvik etmekteydi. Propagandaların halkta bu kadar tesir etmesinin sebebi politik istikrarsızlık ve İttihat ve Terakki'nin bazı icraatlarında yaptığı hatalardır. Bu durum toplum nezdinde bir başat figür arayışına ve kararsızlığa sebep olmaktadır. Askere devamlı ve sayısız firar cüretini veren de bu durumdu. Propaganda ve firar birbirini tetiklemekteydi, propagandalar arttıkça tetikte bekleyen asker firar ediyor, firar arttıkça

¹⁸ Mustafa Balcıoğlu, *İki İsyân: Koçgiri, Pontus: Bir Paşa: Nurettin Paşa*, Babil Yayınları, Ankara, 2003.

¹⁹ Feridun Kandemir, *İstiklal Savaşında Bozguncular ve Casuslar*, Yakın Tarihimiz Yayınevi, İstanbul, 1964, s. 19.

²⁰ Beşikçi, *age.*, s. 332.

bozguncular, bu firar kitesini öne sürerek vatanın zaten savunulamayacağını dile getirmekteydiler. Dış propaganda ise Birinci Dünya Savaşı'ndan beri hız kesmeden devam etmekteydi. Yunanlılar “*Askerlik yapmayınız. Karşımıza bir daha gelmeyiniz. Gelirseniz sizi keseriz. Sizin padişahımız İstanbul'dadır. Siz niçin askerlik yapıyorsunuz? Sizi kim toplayıp askere gönderiyor? Askere cabillik edip gelmeyiniz ve arkadaşlarınıza söyleyin gelmesinler. İtaat etmeyiniz, firar ediniz*” gibi telkinlerde bulunmaktaydılar.²¹

Savunma ya da taarruzun en önemli silahı insan gücüdür. Planlanmış insan gücüne ise en büyük darbe, firar olmuştur. Çünkü tüm yük bir zincirin halkaları gibi dizilmiş ve nizami birliklerin, dolayısıyla daha küçük çaptaki askerin omzundadır. Bu zincirden kopan her bir halka bu nizamı etkilemekte ve çoğu zaman dağıtmaktadır. Askerin hayatta kalmak için giriştiği her çabanın sonucu, savaşın da sonucunu belirlemiştir. Her dönemde var olan firar sorunu inişli-çıkışlı grafik halinde olsa da, kimi dönemlerde mağlubiyetler sebebiyle artış gösterir. Millî Mücadele Dönemi tamamıyla göz önüne alındığında özellikle İzmir'in işgali ve Kütahya-Eskişehir Muharebeleri esnasında firar sayısı bir hayli artacaktır. İzmir işgal edildiği zaman, cereyan eden hadiselerle karşı koyacak hiçbir kuvvet gözükmüyordu. İzmir'e gelen telgraflar, kuvvetlerin dağılmaması, mevkiilerin terk edilmemesi, silahların teslim edilmemesi şeklindeyken ve İzmir'in işgal haberinin bilinmesine rağmen erat, müsellahan şehirden kaçmıştı. Hatta 135. Alay Süvari Müfrezesi kâmlen firar ettiği görülür.²² Urla'da bulunan 173. Alay'ın mevcudu ise, 100 kadardır fakat saldırı ile 18 er'e düşmüştü. Söz konusu birlik, kendi iç hizmetlerini dahi göremiyordu. Aydın'da bulunan 175. Alay da aynı durumdadır. Sadece 10 subay, 43 er kalmış ve bunlar da düşman karşısında çekilmekteydi.²³ Asker daireleri, erzak, eşya ve teçhizat anbarları nöbetçisiz kalır. Hizmet erati kalmadığından hayvana bakan er de yoktu. Öyle ki askerî birlikler her gün silahlı ve toplu olarak hatta nöbetçileriyle birlikte firar etmekteydi.²⁴ Kömür ya da patates almaya gitme gibi herhangi bir basit görevi ifa etmek üzere gönderilen er bile ilk bulduğu fırsatta firar eder.²⁵ Üstelik inzibat erleri dahi kaçmış olduğundan, haber gönderilemiyor çünkü telefonun başındaki erler de firar etmiştir. Durum öyle vahimdir ki kaçan askerleri bildirmek üzere gönderilen emir çavuşu da yolda firar eder.²⁶

²¹ Mustafa Turan, *Yunan Mezhalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli, 1919-1923)*, AKD'TYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s. 30.

²² M. Şefik Aker, “İstiklal Harbinde 57. Tümen ve Aydın Millî Cidalı”, *Askeri Mecmua*, İstanbul, 1937, 11. Yıl, 45. Sayı, s. 102.

²³ Rahmi Apak, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 1990, s. 79.

²⁴ ATASE, İSH, Kutu: 1328, Gömlek: 1, Belge: 1bx.

²⁵ ATASE, İSH, Kutu: 1328, Gömlek: 1, Belge: 1kn.

²⁶ Aker, *age.*, s. 103.

Bu dönemi anlatan kaynakların hemen hemen hepsi, 17. Kolorduya bağlı 56 ve 57. Tümenlerin dağılışını ayrıca ele almıştır.²⁷ 57. Tümen'in vatanperverlik duyguları çıkarmanın ilk günleri olmasına rağmen, bu durum 16-17 Mayıs gecesinden itibaren ters dönmüştür. İzmir'den Aydın'a gelen tren yolcularının yaptıkları yıkıcı propagandalarının da etkisiyle Söke ve Aydın garnizonlarındaki erat firara başlamıştı. 56. Tümen de ise 100 nefer tedarik edildiği gün, 150 nefer silahlarıyla kaçmıştı.²⁸ 56. Tümen'in İzmir'de bulunan 174. Alay 1. Taburu eşkiyayı takip müfrezesiydi. Müfrezeden 74 er firar ederek geriye sadece yedi er, üç subay kalmıştı. 26 Mayıs'ta 57. Tümen 1. Taburda, 10 subay 43 er kalmıştır.²⁹ 57. Tümen Kumandanı Şefik Bey, 15 Mayıs 1919 tarihli raporunda İzmir olaylarının tesiriyle, kıtaat efradının %95 nispetinde dağıldığını belirtmektedir. 19 Mayıs 1919'da bir emir yayınlar, buna göre; "*dur emrine uymayanların üzerine tereddütsüz ateş edilmesi*" emrediliyordu.³⁰ Fakat çözülme bir kez başlamıştı ve önü alınamıyordu. Erler firar ettikçe, birlikler birer iskelet halini almıştı. Birçok tümenin 2.000-4.000 arasında olması gereken mevcudu, firar nedeniyle 50-60 kişiyi geçmiyordu.³¹

Diğer yandan firar, başarıyla ters orantılıdır. Çünkü geri çekilme, yani ricat düzensiz kaçış da beraberinde getirir. İzmir'in işgaliyle hız kazanan firar olayları, Batı Cephesi'nde durmadan devam etmiş, geri çekilme esnasında oldukça artmıştı. Üstüne, eğitimin ihmali, bu durumu daha da belirginleştirir. Geri çekilme hareketi hakkında lüzumlu talim ve terbiye görmediklerinden, bu geri çekilmeden yararlanan asker çoğu zaman taarruzun başarısız olduğu fikrini benimseyerek bireysel ya da gruplar halinde dağılır. Bu durumu Rahmi Apak şöyle anlatır: "*Karanlık basınca ileri hatlardan geriye doğru bazı kaçışmalar başlar ve bu gerilemelerde subay ve erler öldürülmüştür. Böylece Deli Halid denilen biri tarafından kaçmaların önü alınır. Çözülme başladıkça tabanca kullanılarak bu gibilere ateş ediliyor.*"³² Birliklerin sürekli dağıtılıp yeniden kurulması ve ordudaki disiplinsizlik sonucu takım ruhu ve kurtuluş ümidi sarsılmakta, erlerde kendilerini bu meyanda gönüllü saymaktaydı.

Firar, sadece zamana ya da mağlubiyetlere de bağlı değildir. Bu dönemde bildiğimiz üzere Doğu ve Güney Cepheslerinde savaştan ziyade yerel direniş hareketleri mevcut olup, bu direnişte kısa sürdüğünden askerler Batı Cephesine sevk edilmişti. İşte bu etkin askere alma sistemini bozan unsurlardan biri, yer değiştirme ve muharebe alanına sevktir. Firarın büyük bir çoğunluğu, sevk

²⁷ Bkz. TİH, II. Cilt, s. 58.

²⁸ Apak, *İstiklal...*, s. 127.

²⁹ Koltuk, *age.*, s. 21.

³⁰ Aker, *age.*, s. 84.

³¹ Aybars, *age.*, s. 66.

³² Rahmi Apak, *Yetmişlik Bir Subayın Hatırları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s. 253.

esnasında gerçekleşiyordu.³³ Uzun yürüyüşler ve uygunsuz hava ve arazi şartları sevkியatta zorluklar çıkartıyor, üstelik asker ve firar takibini de güçleştiriyordu. Vehbi Bey'e göre demiryolları tercih edildiğinde ise, bu sefer 200 kişi bindirilen trenden 30 kişi anca kalıyordu. Örneğin Tokat Süvari Bölüğü'nden sevk esnasında, mevcudu 70 olan askerden 34'ü silah, cephane ve hayvanlarıyla firar etmiştir.³⁴ Yine 2. Kolordudan Sakarya Muharebesi sırasında daha savaşa bile girmeden altı günlük yürüyüşte, 367 kişi firar etmiştir.³⁵ Uzun yürüyüşler dağınıktı ve nizami olmaktan uzaktı. Askerler özellikle kendi memleketleri doğal olarak bildikleri istikamet olunca kolayca birliklerinden sıvışabiliyordu. Bölük erlerinin tamamı bulunan yöreden olması, erlerin akraba ya da tanıdık kişiler olması anlamına gelir. Böylece birbirlerini kaçırmak için kışkırtarak köylerine giderlerdi. Bunun için çeşitli tedbirler alınmıştır. Merkez Ordusu Komutanlığı kurulacak olan bölüklerin hepsinin erlerinin, mümkün olduğu kadar uzak yerlerden alınmasına dikkat etmiştir.³⁶ Hava şartları, iklim, arazi şartları, içinde bulunulan kafilenin sayısı ya da kafilenin başında bulunan memurların niteliklerine göre askerin firar etmesini kolaylaştırıcı unsurlar bulunmaktaydı. Yani firar için her fırsattan istifade edilmekteydi bu durum Millî Mücadele'nin çıkmazlarını teşkil eder.

Askerin Ekseriyeti Kaçmakta, Ekseriyeti Vurmakta

Firar, bir bulaşıcı hastalık gibi yayılmaktaydı. Üstelik bu sorun sadece rütbeyle ya da cephe hattıyla sınırlı olmadığı gibi, askerliğin her safhası her bölüğü buna dâhildir. Mesela, bunlardan bir kısmı cephe gerisindeki sıhhiye erleridir. Firar etme nedeni olarak ağır çantalarını gösterirler.³⁷ Topçu efradı da firar eder.³⁸ Üstelik Topçu Bataryasında firar edenlere ceza verilmemiş olmasından dolayı, son 10 gün zarfından 163 kişi firar etmiştir.³⁹ Telefon Müfrezesinden de firar haberleri gelir.⁴⁰ Bazense tabur kâtipleri ve ambar memurları firar eder.⁴¹

³³ ATASE, İSH, Kutu: 1323, Gömlek: 113, Belge: 113ab.

³⁴ Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e*, Tekin Yayınları, İstanbul, 2006, s. 978.

³⁵ Artuç, *Büyük Dönemeç...*, s. 70.

³⁶ Balcıoğlu, *age.*, s. 41.

³⁷ Mehmet Derviş Kuntman, *Bir Doktorun Harp Ve Memleket Anıları*, Derleyen: Metin Özata, Genelkurmay Askeri Tarih Ve Strateji Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009, s. 77.

³⁸ *Eskişehir İstiklal Mahkemesi Kararlar ve Mahkeme Zabıtları*, IV. Cilt, Haz. İrfan Neziroğlu, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, 2015, Karar 48, Esas 55, 11 Aralık 1920; *Isparta İstiklal Mahkemesi*, Karar 68, 9 Ocak 1921.

³⁹ Turgut Çarıklı, *Babam Hacı Muhittin Çarıklı: Bir Kuva-yı Milliyecinin Yaşam Öyküsü*, Yayına Hazırlayan: Y. Hakan Erdem, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 164.

⁴⁰ *Eskişehir İstiklal Mahkemesi*, Karar 140, Esas 246, 16 Şubat 1921.

⁴¹ *Isparta İstiklal Mahkemesi*, Karar 131, 5 Şubat 1921, *Isparta İstiklal Mahkemesi*, Karar 137, 16 Şubat 1921

Kıtaların zabtında büyük boşluklar vardı ve firar çoğaldıkça bunun takibi için daha çok insan gücüne ihtiyaç duyuluyordu. Jandarmanın esasen noksan olmakla birlikte, kabiliyetsiz bir halde bulunuyor ve çetelere dahi yetişemiyordu. Bunun için halk jandarma olmaya teşvik ediliyordu. Mustafa Kemal Paşa'dan gerekli görülen yerlerde ahali jandarmaya kayd için, teşvik edilmeli şeklinde emir gelmiştir.⁴² Firar takibi için özel müfrezeler kurulmuştu ve bunlar firari peşinde koşmaktaydı.⁴³ Ancak bu müfrezeden kimselerin de firarına tanık olmaktayız; inzibatı koruma göreviyle dolaşan süvari müfrezesi dahi İzmir'in işgaliyle birlikte teker teker kaçmıştı.⁴⁴ Zir Nahiyesinde Ali, Cafer ve Hasan'da birer firari takip müfrezelerinden oldukları halde, kaçmakla suçlanmışlar ve İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmışlardır.⁴⁵ Muğla Sancağına tabi Milas Jandarma Bölüğü Selimiye Karakol Çavuşu Arif Sakarya Mevkiinde silah atılınca, mevkiisini terk ederek kaçmıştır.⁴⁶ Bir çavuşun, sadece tek el silah sesi üzerine kaçması, firarın korkudan değil gelenek halini aldığına işarettir. Firari takibine girişen Jandarma süvari neferi Liceli İbrahim, onları derdest etmediği gibi onlara katılmıştır. Firar nedeniyle mahkûm olanların jandarma birliklerinin yardımıyla hapisten kaçtığı ve hatta firarileri yakalamakla görevli jandarmanın da firar ettiğine rastlarız.⁴⁷ Jandarmanın firara başlamasıyla, dağdaki asker kaçakları da bundan faydalanmıştır. Elde bulunan kuvvetlerle, firariler arasında zaman zaman çatışmalar olmuştur. Bu çatışmalar genelde firari aleyhine sonuçlanmıştır.⁴⁸ Askeri Talimnameye göre, dayanıklılıklarını kaybeden erlerin, subaylara bakması önerilir fakat subaylar da durmaksızın kaçıyor. Mustafa Kemal Paşa bu durum için tüm görevin subaylara düştüğünü belirtir:

“Türk askeri kaçmaz, kaçmak nedir bilmez! Eğer Türk askerinin kaçtığı görmüşseniz, derhal kabul etmelidir ki onun başında bulunan en büyük komutan kaçmıştır.”⁴⁹ “Şimdiki durumda en önemli ödevse jandarmaların da kaçışlarına engel olmak ve kendilerini iyi durumda bulundurmaktır.”⁵⁰

Diğer yandan sadece er, jandarma, subay değil komutanların da kaçtığı durumlar olmuştu.⁵¹ Mesela, Akseki Jandarma Bölüğü Kumandanı kazasını terk

⁴² ATASE, İSH, Kutu: 24, Gömlek: 74, Belge: 74-1, 2, 3, 4.

⁴³ ATASE, İSH, Kutu: 1328, Gömlek: 1, Belge: 1a; ATASE, İSH, Kutu: 1328, Gömlek: 1, Belge: 1c.

⁴⁴ Apak, *İstiklal...*, s. 7.

⁴⁵ Kandemir, *age.*, s. 85.

⁴⁶ *Isparta İstiklal Mahkemesi*, Karar 108, 31 Ocak 1921.

⁴⁷ Kandemir, *age.*, s. 86.

⁴⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Belgeleri DH. EUM. 3. Şb 5/56, 6-7.

⁴⁹ *Aiatürk'ün Sözlerinde Asker ve Askerlik Mesleği*, ATASE Yayınları, Ankara, 2013, s. 75.

⁵⁰ Avcioğlu, *age.*, s. 972.

⁵¹ Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE), Kutu: 28, Gömlek: 106, Belge: 106.

ederek kaçtığı ve düşman karşısında müdafaa göstermediği için bu itaatsizliğinin cezası olarak emekliye sevk edilmiştir.⁵²

Zımnî Sözleşme'nin Karşılanmaması ve Firarın Diğer Sebepleri

“Tuhaf bir manzaraya rastlardım. Geriye kaçmakta olan askerin biri, bir buçuk arşın boyunda, soba borusu kalınlığında bir döşeme parçasını ucundan yakıp koltuğunun altına vurmuş, eline geçirdiği bir tavuğu da bir eline almış koşuyor. Koşarken koltuğunun altındaki ateş yanıyor, bu ateşle elindeki tavuğu pişiriyor, ara sıra da yiyor.”⁵³

Zorunlu askerlik sisteminde, devlet ile ona hizmet sunan kişi arasındaki ilişkide bir zımnî sözleşmenin varlığından söz edilebilir. Askere alınan kişi burada zayıf tarafı oluştursa da beklentiye sahip olma hakkı vardır.⁵⁴ Bu beklenti, temel ihtiyaçların karşılanması ve askerliğe devam etmesini sağlayacak unsurlardan başka bir şey değildir. Askerin temel ihtiyacının karşılanması, manevi savaşıma isteği, sürenin makul olması, umudun canlı tutulması gibi şartlar zımnî sözleşme gereği zorunlu askerlik sisteminde karşılanması gerekir. Fakat karşılanmadığı durumlarda hem devlet hem asker zor duruma düşmekte ve bu durumda askerin kaçmasına neden olmaktadır.⁵⁵ Askerlerin kaçma eğilimi ve hastalığa açık olmaları sağlıkları için, gerekli olan temel bakım eksikliğinin sonucuydu: askere yapılan ödeme çok azdı veya onlara hiç ödeme yapılmıyordu. Asker parasızlıktan ya da açlıktan firar edebiliyordu.⁵⁶ Mesela, dört defa kaçan Hüseyin, firar sebebini parasızlık olarak gösterir.⁵⁷

Asker, elbise bakımından perişandır. Birçok nefer, nöbet yerlerinde donarak ölmüş, birçokları hastalık geçirmiştir. Fahrettin Altay, “*Askerler yazlık elbise içinde ayakkabı ve çamaşırları perişan, kaputları, portatif çadırları eksik olarak acıklı halde siperlerde düşmanı bekliyorlardı...*” diyerek durumun vahametini anlatır.⁵⁸ Ali Fuat Paşa ise Gediz Taarruzu için şöyle der: “*Cephede gördüğüm erlerinin hepsi çıplaktır ve çoğu bölge halkındandır. Son savaştan sonra, kolordunun kayıplarını bütünlemek için*

⁵² Isparta İstiklal Mahkemesi, Karar 27, 27 Kasım 1920.

⁵³ Ali Rıza Eti, *Bir Onbaşının Doğuş Cephesi Günlüğü 1914-1915*, Haz. Gönül Eti, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2016, s. 65.

⁵⁴ Beşikçi, *age.*, s. 267.

⁵⁵ Mehmet Beşikçi, “Birinci Dünya Savaşında Devlet İktidarı ve İç Güvenlik: Asker Kaçakları Sorunu Ve Jandarmanın Yeniden Yapılandırılması”, *Türkiye’de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, Yayına Hazırlayanlar: Evren Balta Pakler ve İsmet Akça, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 267.

⁵⁶ BOA, Sadâret Eyâlât-ı Mümtâze Kalemî Belgeleri A. MTZ. 04/94/51; ATASE, İSH, Kutu: 1328, Gömlek: 1, Belge: 1du.

⁵⁷ Isparta İstiklal Mahkemesi, Karar 72, 9 Ocak 1921.

⁵⁸ Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922)*, İnsel Yayınları, İstanbul, 1970, s. 142.

*gönderilen erler de çıplaktır.*⁵⁹ Diğer yandan erler, üzerlerine giydikleri elbise ya da kaputlarıyla firar etmekteydi. Bunun sonucunda yeni gelen askerlere verilecek elbise kalmıyordu. Askerler şubelerce silahaltına alınarak, cephelere gönderilirken bile sıkıntı yaşıyordu. İsmet İnönü şöyle anlatır: “...*Yorgun bitkin bir halde istasyona yetişen askeri zorla iterek vagonlara bindiriyoruz. İndirirken de öyle oldu, kollarından çekerek zorla indirdik. Asker bu kadar yorgun ve bitkin bir vaziyette.*”⁶⁰ Toplanan askerler; barındırılmıyor, doyurulamıyor, giydirilemiyordu. Dolayısıyla cepheye sürülmekte zorluklar yaşıyordu.

Askerin dayanıklılığı, aynı zamanda bu “zımnî sözleşmenin” süresine de bağlıdır. Yani bu süre ne kadar uzarsa, askerin dayanıklılığı o kadar azalır. İlk başta şevkle gelen askerin ordunun koşullarıyla karşısında şevki kaybolur. Tüm bunlara rağmen, yine de en çok firar eden kesim uzun yıllardır silahaltında bulunanlar değil, genç dimağlar olmuştur. Bu da demektir ki tecrübe noksanlığı, korku ve bıkkınlıktan daha fazla caydırıcı unsurdur.

Öte yandan bağlayıcılık unsuru vatan- millet ya da dini unsurlar mı yoksa inancın boyutu muydu? Vatan-millet bilinci özellikle ilk yıllarda henüz oluşmadığından din burada bağlayıcılık unsurunu teşkil eder. Millî kuvvetler teşkil edilirken her fert Kuran’a el basarak mal ve can üzerine yemin etmişlerdi.⁶¹ Askerler, Allah’ın emrettiği vazifeye koşmalı şekilde telakki edilir ve “*Peygamberiniz gibi cihada atılmız, dininiz vatanınız şeref ve namusunuz kurtarınız*” gibi sözlerle şevlendirilir. Gerçekten de Kuran’da Enfâl Suresi’nde dahi, savaş alanını terk etmemek konusu vardır. Acemi erler birer birer bu kitaba el basmak ve alayın sancağını hürmetle öpmek şartıyla, din ve millet uğrunda gerekirse canlarını feda edeceklerine dair yemin ettirilir.

Diğer yandan TBMM tartışmalarında Vehbi Bey, firarı, bir ruh zaafı olarak gördüğünü söylemektedir.⁶² Firar edenler için “*güçsüz*”, “*tabansız*”, “*korkak*”, “*kaytarıcı*” ve “*ödle*” gibi yakıştırmalarda bulunulabilir. Fakat cesaret, herkesin kanına işlenmiş değildi. Firar, bu sebeple son derece tabii görülmeli ve aynı zamanda zor koşullar altında hayata tutunma çabası olarak da nitelendirilebileceği unutulmamalıdır. Askerin her ne kadar olanlara kayıtsız görünse de aklından çıkmayan şey tehlikelerle karşı karşıya oluşlarıdır. Rahmi Apak ise şöyle anlatır: “*Burada hep bağırıyoruz. ‘Çocuklar haydi hücum Allah Allah.’ Fakat kaşasını kaldıran kurşunu yiyor. İleriye bir adım atamıyoruz. Bombalar, fişekler...*”

⁵⁹ TİH, II. Cilt.

⁶⁰ İbrahim Artuç, *Kurtuluş Savaşı’nın Zorlu Yılları*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1987, s. 273.

⁶¹ Adnan Sofuoğlu, “Mondros Mütarekesi Sonrası Türkiye’nin İşgaline Karşı Millî Direniş: Kuvayı Milliye 1918-1921”, *Türkler*, XV. Cilt, Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Murat Ocak, Yeni Türkiye, Ankara, 2002, s. 622.

⁶² *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları* (1999) I. Cilt, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, s. 195-196.

Etrafıma bakıyorum her dakika beş on kişi vuruluyor."⁶³ Savaşa girmek, çoğu zaman yanındaki arkadaşı kaybetme anlamına da gelir. Sürekli korkunç bir gürültü altında kalmak, toprağa karışan mermiler, yıkılan topraklar, bombalar; bombaları beklemek, bombaların gürültüsü, toprakların sarsıntısı, muntazam yürüyen kıtaların, birer birer dağılmasına neden olur. Bazen bu kadar muazzam olaylara maruz kalmadan, tek bir hamle bile askeri kaçırmaya yeter. Örneğin Bursa'nın güvenliğini sağlamak için gönderilen bir tabur, erlerden birkaçının havaya ateş açması sonucu "çil yavrusu gibi" dağılmış ve taburu bir daha toplamak mümkün olmamıştır.⁶⁴

Zihinsel Savaş: Geride Kalanlar, Korku ve Özlem

Askerler her ne kadar savaş ortamı içerisinde bulunsalar da dış dünyanın varlığını unutamazlar. Bir savaş ortamı içerisinde, geride bıraktıkları aileleri, toprakları ve köyleri onları ayakta tutan tek unsurken, bazen de firar sebebi tam olarak bu olmuştur.⁶⁵ Bu durumu Tarık Buğra romanında şöyle anlatır:

"...Şimdi birine sorsa 'asker kaçağı ne demektir' diye. Onu da bilmeyecekler, bilemeyeceklerdi. Korku, ihanet, alçaklık ve benzerleri. Değildi halbuki. Hiç değilse yarıdan çoğunun sebebi bunlar değildi. Günler geçer, haftalar, aylar ve yıllar geçer, sonunda da saniyeler geçmez olur da kafa bir takıldı mı silaya sıcak terletir, soğuk üşütür, humma sayıklattır, sıla büyücü gibi çeker. Yakalandın mı bu özleyişe iş bitmiştir artık. Kaçarken görülürsen vuracaklarmış. Kervan yutan çöle bir düştün mü, cehennem avuntusu bile kalmayacak, o kilometreleri, dağlardan, yollardan, azgın nehirlerden geçen kilometreleri aşmak bir mucize istermiş. Eninde sonunda yakalanıp bir köpek gibi, köpekliği hak ederek gebertilmek varmış... Düşünemezsin ki bunları. Büyülenmişsin bir kere. Hem de ne ile? Kah bir çift kara göz veya hasta bir ana hayaliyle, fakat bazen de bir dere boyuna bir çınar altı bir...bir... işte böyle bir sefil kahve hayaliyle..."⁶⁶

İşte tam olarak böyle bir şeydi askerdeyken aileye, toprağa hatta gündelik telaşlara hasret. Asker geride bıraktığı bağdan kopamıyor, bu bağ onun hem dayanağı hem de kaçma sebebi haline geliyordu. Bitmeyen özlemler, hayaller, korkular belki pişmanlıklar...

Kimi zamansa alınan duyumlar, askeri ister istemez firara sürüklüyordu. Yer yer köylerin basıldığı haberi erleri korkutmaktaydı. Halka yapılan mezalim sonucu asker, kendi ailesini bırakıp, nasıl başka yerlerde savaşılır mantığıyla, kıtasından firar etmekte ya da bakaya kalmaktaydı. Böylece askere gitmeyerek ya da askerden kaçıp evlerine vardıklarında ailelerini güvence altına aldıklarını

⁶³ Apak, *Yetmişlik...*, s. 253.

⁶⁴ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II. Cilt, (Açıklamalı Kronoloji) Erzurum Kongresi'nden TBMM'ye (23 Temmuz 1919- 22 Nisan 1920)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s. 480, 12 Nisan 1920.

⁶⁵ ATASE, İSH, Kutu: 12, Gömlek: 129, Belge: 129ad.

⁶⁶ Tarık Buğra, *Küçük Ağa*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1986, s. 53.

düşünüyorlardı. Çivril Kazasının Hilmi, Lütfullah ve Emin kardeşler, Çivril düşman işgaline uğrayınca ailelerini kurtarmak amacıyla, kıtalarından firar etmişlerdir.⁶⁷ Aynı şekilde Köyceğiz Jandarma Bölüğü efradından Hüseyin, ailesini araştırmak için, mezuniyet talep etmiş fakat kabul edilmediğinden kıtasından firar etmiştir.⁶⁸ Diğer taraftan çoğu ailenin geçim kaynağı savaştaki bu erkek nüfustur. Millî Müdafaa Vekaleti'nin tespit ettiği problem, ailenin geçimini sağlayan kişilerin, askere alınmasıyla geçim sıkıntısına giren ailelerin fertleri olan bu askerlerin firara yönelmesidir.⁶⁹ Mesela, Elmalı'dan Hasan oğlu Bektaş, firar etme sebebi olarak mahsulatını kaldıramadığını gösterir.⁷⁰ Bu durumlar Mecliste tartışılır ve asker ailelerinin köylerindeki işlerin, imece usulü yapılması kararlaştırılır. Ayrıca Ahz-ı Asker Şubelerince askere alınanların geçimini sağlayacak kadar maaş bağlanması kararı verilmiştir.⁷¹

Peki, halk firariye nasıl bakıyordu? İlk zamanlarda herhangi bir karşılık olmaksızın halkın firariye yardım etmesi bir suç niteliğinde görünse de satır aralarında okunan halkın askerlere duyduğu zaafıdır. Zürcher'e göre halk firarilere sempati beslemekte ve olumlu bir tavır takınmaktadır.⁷² Birinci Dünya Savaşı'ndan beri devam eden bu tutum, zamanla değişecektir. Halk sadece askeri firara teşvik etmekle kalmıyor, kaçmasına, saklanmasına yardım ve yataklık da ediyordu. Özellikle askerin ailesi, akrabası, aşireti, köylüsü adeta askerin firarı için seferber olmuş gibidir. İstanbul Hükümetinin iş başında bulunmasının da tesiriyle insanlar kendilerini henüz kavrayamadıkları devletten ya da ordudan daha yakın hissediyorlardı. Örneğin İznik Çampınarı Karyesi (Köyü) Muhtarı olan Abdullah hem oğlu Veli'ye hem de diğer asker firarilerine yardım etme suçundan yargılanır.⁷³ Bireysel yardımlar olduğu gibi, kimi zaman bir firarinin kaçması zincirleme yardım sonucu gerçekleşir. Hüseyin Ağa oğlu Cemil'e başta Belediye Reisi Kasım Çelebi Efendi olmak üzere, bir jandarma çavuşu, jandarma dairesi yazıcısı ve bir jandarma neferi yardım etmiştir.⁷⁴ Kimi zamansa halktan insanlar, kabile halinde bulunan askeri zorla kaçırr. Elcezire Mahkemesinde yapılan bir yargılamada sevke memur Nusaybin Jandarma Bölüğü efradlarından Şeyhmus ve Davud'un iddiası bu yöndedir.⁷⁵ Diğer bir örnek ise, Taşlık Karyesinden mükerrer firari olan Muharrem oğlu Hasan,

⁶⁷ *Isparta İstiklal Mahkemesi*, Karar 103, 27 Ocak 1921.

⁶⁸ *Isparta İstiklal Mahkemesi*, Karar 119, 6 Şubat 1921.

⁶⁹ Nuri Köstüklü, *Millî Mücadele'de Manisa-Uşak-Afyonkarahisar-Konya Hattı (8. Fırka ve Akşehir Kalem Riyasetleri 1920 Yılı Şifre-i Mevrude Defteri)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2009, s. 31

⁷⁰ *Isparta İstiklal Mahkemesi*, Karar 72, 10 Ocak 1921.

⁷¹ Koltuk, *age.*, s. 100.

⁷² Zürcher, "Hizmet...", s. 186.

⁷³ *Eskişehir İstiklal Mahkemesi*, Karar 140, Esas 246, 16 Şubat 1921.

⁷⁴ *Elcezire İstiklal Mahkemesi Kararlar ve Mahkeme Zabıtları*, III. Cilt, Haz. İrfan Neziroğlu, TBMM Kütüphanesi ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, 2015, Sıra 18, 25 Mart 1923.

⁷⁵ *Elcezire İstiklal Mahkemesi*, Sıra 37, 8 Nisan 1923.

Hasan'a sahte belge düzenleyen imam Halil Efendi ve Hatibi Mehmed Ali Efendi Eskişehir İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanmışlardır.⁷⁶ Bu örneklerdeki gibi halk, firar etmede askere yardım etmiştir. Üstelik kimi zaman halk, asker firarisine evini de açarak, firarın suç teşkil etmesine aldırmağısın, onları uzun müddet evlerinde gizleyerek, bu suça iştirak etmiştir. Hatta tüm köy tarafından firarinin korunduğu durumlarda olmuştur. Özellikle işin içinde yerel idareciler varsa firari özenle korunur. Örneğin Laçın Karakol Kumandanı Osman Onbaşı, asker firarilerini yakalamadığı gibi onları muhafaza etmiştir. Suçu anlaşılınca Eskişehir İstiklal Mahkemeleri tarafından 20 gün müddetle hapis cezasına çarptırılmıştır.⁷⁷ Dahası asker firarilerinin hanesinde firarilerle birlikte oturup içki içmek, ziyafet vermek ve firarileri himaye etmek suçundan Harran Kapı Karakol kumandanı ve jandarma çavuşu Emin Çavuş ve Ahz-ı Asker Kalem ve Şube yazıcılarından Nizipli Ziya ve beraberindeki birkaç kişi yargılanmışlardır.⁷⁸ Firariler, aslında bir bakıma halkla iç içedir. Bu durum halkın firariye sempati beslediğini kanıtlar. Aynı zamanda disiplinsiz davranışlar sonucunda firarilerin bir suçla dahi yargılanmadan, halk arasına rahatça girip çıkması durumu, askeri daha da çok firara teşvik etmiştir.

Osmanlı Ordusundan kaçmış ve 1918 yılında İngilizlerin eline düşmüş bir subay firari, sorgusunda silahlı firarilere dair ilginç bir tespitte bulunmuştur:

“Eğer Anadolu'da bir firari, köyüne silahıyla ve mühimmatla dönerse ona dağlara çıkması söylenir, çünkü çok geçmeden ona ihtiyaç duyulacaktır. Eğer köyüne silahsız ve mühimmatsız dönerse birliğine geri yollanır ve bir dahaki sefere kaçtığında onları da beraberinde getirmesi söylenir.”⁷⁹

Bu durum Birinci Dünya Savaşı'nda gerçekleşmişse, İstiklal Harbi sırasında da benzer durumlarla karşılaşmak şaşırtıcı olmayacaktır. Köyün dış dünyada her ne olmuş olursa olsun, kendini savunmaya ihtiyacı vardır. Hem halk hem asker nezdinde bunun dışındaki durum daha da karmaşık hal alır çünkü köylünün askere bakış açısı, bazen sempati bazen de nefret şeklindedir. Hele ki bu asker firar etmişse, bu duygular daha uçlarda yer alır. Ankara Hükümetinin otoritesini tesis etmesi, İstiklal Mahkemeleriyle firar suçuna etkin cezanın uygulanmasıyla halkın tutumu yavaş yavaş değişmişti.⁸⁰ Mesela, Ahmed, asker firarisi Ömer'in firarına devam etmesi için işe temin etmekle suçlanmıştır. Fakat ifadesine göre arandığını duyunca bizzat kendi teslim ettiğinden beraat etmiştir.⁸¹ Artık firariye olan sempati cezalarla nefrete dönüşmüştür; “*Türk aileleri genelde her silahlı kafileyi alkışlamakta. Halk izimli olup geri dönenlere dahi menfii gösterilerde bulunuyor. Nereye*

⁷⁶ Eskişehir İstiklal Mahkemesi, Karar 4, Esas 175, 3 Ocak 1921.

⁷⁷ Eskişehir İstiklal Mahkemesi, Karar 70, Esas 62, 22 Ocak 1921.

⁷⁸ Elvezire İstiklal Mahkemesi, Sıra 41, 16 Nisan 1923.

⁷⁹ Beşikçi, *age.*, s. 297.

⁸⁰ BOA, DH. EUM. 6.Şb. 52/44.

⁸¹ Isparta İstiklal Mahkemesi, Karar 122, 8 Şubat 1921.

*gidiyorsunuz? Bizim namusumuzu, memleketimizin şerefini kime emanet ettiniz?’ diye söyleniyorlardı.*⁸² Artık firar edip saklanan askerler derhal ihbar ediliyordu.⁸³ Çocuklarını ihbar eden babalar bile vardır.⁸⁴

Yukarıda görülüyor ki askerden kaçmak bireysel bir olay olarak değil, toplumsal bir olgu olarak değerlendirilmiştir. Kaçmanın kaçan bireyin üyesi olduğu topluluk tarafından özellikle ailesi tarafından desteklendiği, özendirildiği olgusundan kaynaklandığı varsayılmıştır.

Diğer yandan Nuri Conker’e göre: *“Bir bahaneyle muharebeden kaçanları korkaklık cezasıyla mahkûm ediyor. Yani, Talimname’ye göre korkaklık bir cezadır. Ve öyledir de. Bir erkeğe, özellikle askere “Korkaklık” sıfatını vermek, onun için âdeta “medeniyetten” dışlanmak demektir. Bu adam vatansız demektir.”*⁸⁵ Talimatnamelerde her ne kadar cesaret vurgusu yinelenmekte ve korku unsuru bir tabu olarak görülse de askerler, herkes kadar cesur ve yine herkes kadar korkaktır. “Gerçek bir asker” kaçmamakla tanımlanır ve düşman ateşi ise, bunun sınavı olarak görülür. Fakat bizzat dile getirilmese de hastalanma, yaralanma ya da ölüm korkusu kimi durumda askerden kaçmanın nedenlerini oluşturur.

Korku unsuru asla dile gelmediği gibi, genelde askerlerin ifadeleri “bir cahillik” olarak görülüyor ve pişmanlıklarını belirtiyorlardı. Bir asker için korkmak öyle uzak bir şeydi ki, her zaman “ötekidir” asıl korkak olan. Burası o dönem için tam bir muammadır. Asker kaçmadığı takdirde, düşman karşısında ölebilir, yaralanabilir ya da korkak diye tabir edilebilirken, kaçtığı anda kendisini bekleyen tehlikeler en az bir önceki ihtimaller kadar güçlüdür. Kısacası her iki durum da askeri cesur ya da korkak yapabilir.

Kaçma fikri bir asker için her ne kadar kolaysa da kaçmanın kendisi tüm geçerli sebeplere rağmen, bir o kadar zordu. Yakalananlar cezalarını çekmeye başladığı andan itibaren zaten pişmanlık yaşıyorlardı. Askerler *“ben nereden bilmem kim oğlu bilmem kimim, ne olur babama öldü diye haber verin”* diye bağırıyorlardı.⁸⁶ Kaçtıktan sonra yaşanan pişmanlık, bazen utanç bazen hayatta kalma telaşının birer tezahürüdür.

Ayak Direyenler

⁸² Celal Bayar, *Ben de Yazdım; Millî Mücadeleye Giriş*, Baha Matbaası, İstanbul, 1968, s. 2240.

⁸³ ATASE, İSH, Kutu: 1328, Gömlek: 1, Belge: 1iu, ATASE, İSH, Kutu: 1328, Gömlek: 1, Belge: 1cb, ATASE, İSH, Kutu: 1328, Gömlek: 1, Belge: 1hi.

⁸⁴ *Elvezire İstiklal Mahkemesi*, Sıra 86, 12 Mayıs 1923.

⁸⁵ Mustafa Kemal Atatürk, Nuri Conker, *Zabit ve Kumandan İle Hasb-ı Hâl*, Genelkurmay Yayınları, Ankara, 2010, s. 112.

⁸⁶ *Süğütlü Jandarma Onbaşı Ali'nin Millî Mücadele Anıları*, Haz. Rahmi Akbaş, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2011, s. 83.

Askerden kaçma ve direniş; askere almanın nasıl örgütlendiğine bağlı olarak değişir. Zorunlu askerlikte, bürokratik işlemlerin nasıl yürütülerek insanların askere alındığı önemlidir. Firar, her zamanki kaçış geleneğinin yanında, bu bürokratik işleyişe bağlı olarak yeni yollarla da olabilir. Örneğin kayıt işleri, sağlık problemleri, muaflik durumu, celp işlemleri, ulaşım, talim gibi yolların deforme edilmesiyle mümkündür. Askere alınacak kişi saklanabilir, dağa çıkabilir, kendini sakatlayabilir, ülkeden kaçabilir, hatta düşman hattına geçebilir.

Zorunlu askerlikle birlikte askerden kaçmak için hemen hemen herkesin ilk başvurduğu yol, bürokratik yollardır. Askerlerin doğrudan kaçmak yerine, böyle illegal yollara başvurması otoritesini tesis edebilmiş bir hükümeti dolaylı olarak aklımıza getirir. Özellikle İstiklal Mahkemeleri'nin kurulmasıyla birlikte illegal yolların çeşitliliği artmıştır. Bu yollar bazen sağlık problemlerini öne sürmek, bazen çeşitli yollarla muafiyet durumu yaratmak, bazen de sahte evrak düzenlemekten geçer. Hastalıkların çok yaygın olması, hastalık muafiyetlerini yaygınlaştırdığı gibi çeşitli raporlarla askerlikten kurtulmak için suni hastalıkları ve sahte izin belgelerini de arttırmaktadır. İlegal yollarla “hastalıklara sahip olamayan” bazı askerler kendi hastalıklarını kendileri yaratıyordu. O dönem bir salgın halini alan harp yıllarının ve sonrasının felaketi haline gelmiş frengi hastalığına, kasten yakalanarak askerlikten kurtulmaya teşebbüs ediyorlardı. Savaşa dayanamayıp kazayla ya da bilerek kendi tüfeğiyle el ve ayaklarını vuran askerlere rast gelinir.⁸⁷

Askerden kaçmanın bir diğer yolu ise muafiyet durumlarını kullanmaktır. Askerlikten kurtulmak maksadıyla sahte nüfus tezkeresi yaptıran Murad, bir sene hapis cezasına çarptırılmıştır.⁸⁸ Camiikebir Mahallesi'nden Behçet askere gitmemek için, Halep'te çalıştığına dair gerçeğe uymayan vesika düzenleme suçundan yargılanmıştır.⁸⁹ Behçet bu vesikayı tek başına düzenlemediği gibi Camiikebir imamı, muhtarı ve azanın yardımıyla yapmıştır. Behçet'in başvurduğu yol gibi sahte evrak işi, kimi zaman askerce, kimi zamansa rüşvet karşılığı birilerince düzenlenmektedir. Rüşvet karşılığı firara her aşamada yardım ve firara göz yumma hemen hemen firar vakaların yarısını oluşturur. Örneğin, Nebi Çavuş rüşvet karşılığı, sevkiyat efradından pek çok neferi serbest bırakmıştır. Nebi Çavuş'un cezası, üç sene kale-bend olmuştur.⁹⁰

Bir başka problemse, askerin sadece üzerindeki elbiselerle değil, müsellahan yani silahlı olarak firar etmesidir.⁹¹ Askeriyenin zaten oldukça kıt olan

⁸⁷ Ahmet Nuri Diriker, *Cephelerde Bir Ömür*, Hazırlayan: Ahmet Diriker, Türkiye İş Bankası, İstanbul, 2013, s. 56.

⁸⁸ *Eskişehir İstiklal Mahkemesi*, Karar 84, Esas 232, 25 Aralık 1920.

⁸⁹ *Elazığ İstiklal Mahkemesi*, Sıra 32, 5 Nisan 1923.

⁹⁰ *Elazığ İstiklal Mahkemesi*, Sıra 22, 27 Mart 1923.

⁹¹ ATASE, İSH, Kutu: 1328, Gömlek: 1, Belge: 1bz, ATASE, İSH, Kutu: 1328, Gömlek: 1, Belge: 1ck, ATASE, İSH, Kutu: 1328, Gömlek: 1, Belge: 1ax

teçhizatları itinalı korunmaya çalışılsa da firar eden askerler silah, fişek, tüfek, makineli tüfek, el bombası, hayvan ve hatta mahsulleri bile beraberinde götürüp ziyan edebilir. Kaçaklar üzerinde götürdükleri eşyayı kayıp ve takrir ettikleri takdirde kaçaklıktan gayri ve müstakil bir suç teşkil eder ve bunlar ödetilmekle cezalandırılır. Askerin elindeki silah; hırsızlık, tehdit, yağma ve katl gibi suçları beraberinde getirebilir. Mesela, elindeki silahla erlerin trene ateş açtığı ve evleri yağmaladıkları görülmüştür.⁹² Bu durum öyle bir hale gelmiştir ki, gayri müsellahan firar neredeyse ‘takdir edilecek bir suç’ halini almıştı. Askerler sadece elbiseleriyle ve müsellahan değil, hayvanları, arabaları ve karargâhtan çaldıkları yiyeceklerle de firar etmekteydiler.⁹³ Aydın civarında, istasyonda dokuz katırlık firari erin yanlarında dört katır, 922 fişek, altı matara, iki arka çanta, 10 ekmek torbası gibi malzemeler çıkmıştı.⁹⁴

Müsellah dışında, diğer suç tanımı da mükerrer firardır. Her muhakemede askerin daha önce firar edip etmediğine bakılmış, mükerrer değilse cürmü hafifletici sebepler gerekçe gösterilerek cezanın genelde darp olmasına karar verilmiştir. Birer ikişer kez firar edenler de genelde affedilir. Mükerrer firar etmenin dozunu kaçırarak on, on bir, on dört kez firar etmiş askerlere de rastlanır. Hatta Kazım Paşa, otuz defa bile firar edenleri zikreder.⁹⁵ Mükerrer firarın cezası, duruma göre ağırlaşır. Mahkeme üç defa askerden kaçan Sinoplu İzzet’in, 15 yıl küreğe konmasına karar vermiştir.⁹⁶ Uşak 176. Alaya bağlı Nureddin, on defa firar etmiştir. Son firarında Jandarma ve Karakol Kumandanlarının ihbarı sonucu yakalanmış ve cezası idam olmuştur.⁹⁷ Bu tip askerlerin firarda bu kadar ısrarcı olmaları şaşırtıcıdır. Bu askerler firar etmekten neden asla vazgeçmemiştir? Birincisi, her er kişisi asker doğmadığı gibi, zorlamalar karşısında dahi “askerliği damarlarında taşımaz”. Zorla getirilen asker, kimi zaman kasten kimi zaman hakiki olarak kendisine verilen işi yap(a)maz. *Çarkın bu dişlisi* “bozuk”, “korkak” değil, aksine insan tabiatının itaatsizliğine örnektir. Bahaneleri üst üste koyup sonsuz bir döngüde ilerlemektense, askerlik kültüründen uzak yetişkinlerin varlığını, Millî Mücadele Dönemi için dahi kabul etmek gerekir. Diğer yandan unutmamak gerekir ki aynı dönemde çok sayıda Yunan askerleri de firar etmekteydi.⁹⁸ Üstelik bunların firar edebilmeleri için Türk askerinden daha çok mesafe katetmesi gerekiyordu. İkincisi ise kestirmek güç olsa da bazılarının alışkanlıktan ibaret olduğu açıktır.

⁹² BOA, DH. EUM. 6. Şb. 20/59.

⁹³ ATASE, İSH, Kutu: 1328, Gömlek: 1, Belge: 1ax.

⁹⁴ Aker, *age.*, s. 99.

⁹⁵ TBMM *Gizli Celse Zabıtları*, III. Cilt, s. 617, Kazım Paşa, 24 Temmuz 1922.

⁹⁶ Sarıhan, *age.*, IV. Cilt, s. 59, 17 Eylül 1921.

⁹⁷ *Isparta İstiklal Mahkemesi*, Karar 28, 28 Kasım 1920.

⁹⁸ Bkz. Foti Benlisoy, *Kahramanlar, Kurbanlar, Direnişler: Trakya ve Anadolu'daki Yunan Ordusunda Propaganda, Grev ve İsyân (1919-1922)*, İstoş Yayınları, İstanbul, 2014.

Ya da ceza verilmeyeceği düşünülerek şanslarını her seferinde denemek istemişlerdir.

Firarilerin en tehlikelisi ise düşmana iltihak edenlerdi. Sadece erler değil subaylarda düşmana iltihak edebiliyordu.⁹⁹ Bir kıdemli yüzbaşının dahi firar ederek Yunan tarafına geçtiği kayıtlara geçer.¹⁰⁰ Bu kimseler, kendi ordusuna silah çekme ve hainlik suçlamasından idam cezası alabiliyorlardı.¹⁰¹ Bunlar af kapsamından kesinlikle yararlanamadığı gibi casusluk yaptığı göz önüne alınarak ceza verilmekteydi.¹⁰²

Firardan Sonra Firari

Firar edenlerin önünde birkaç alternatif olduğunu düşünebiliriz. Kaçan askerin ilk olarak memleketine dönme ihtimali vardır. Çünkü bireysel kaçışta güvenli olabileceği tek nokta evidir. Fakat memleketinde kalmak bir firari için bir taraftan dış tehlikelere karşı koruma sağlarken, diğer taraftan aynı oranda yakalanma ya da ihbar edilme tehlikesini beraberinde getirir. Dolayısıyla memleketine kaçan askerler, derhal yakalanır. Eve giremeyip köyün etrafında göçebe hayat sürerek gerektiğinde kaçan firari asker grupları da vardı.¹⁰³ Firarilerin büyük çoğunluğu ise dönüş yeri olarak evlerini seçmemişlerdir. Özellikle kentlerde izini kaybettirmeye çalışanlar vardır.¹⁰⁴ Kent merkezinde dolaşarak kalabalıklar arasına karışarak izini kaybettirmek daha kolay olsa da ana caddelere, köprülere ibret olsun diye asılmış asker kaçaklarıyla karşılaşma ihtimali vardır.¹⁰⁵

Diğer yandan eve dönemeyen firari dağlarda dolaşmakta ve çete kurma, isyan gibi başka yollara sapmaktadır. Firar eden asker, yanına belli başlı temel ihtiyaçlarını alabileceği gibi, bunları hiç almamış da olabilir. İşe hırsız ya da çeteci olarak başlamasa da geçimini sağlamak ya da yaşamını devam ettirmek için ister istemez buna girer. Yaşamak için yapılan küçük soygunlar giderek eşkıyalığa dönüşür. Tedarik edilmesi gerekenler et, içecek, ateş, hayvan ve giysi gibi temel ihtiyaçlar gasp edilenler arasında en çok rağbet görendir. Bulduğu durum içinde firariler, zamanla sadece temel ihtiyaçları değil, köylünün hayvan ve değerli eşyalarını da zorla almaya başlar. İşte asayiş sorunu da tam bu noktada başlar. Ekonomisi tarıma dayalı toplumun, özellikle hasat zamanı toprağına verilen zarar daha büyük bir döngüde, sosyal ve ekonomik zararı

⁹⁹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30/10/55/371/1.

¹⁰⁰ TİTE, Kutu: 67, Gömlek: 148, Belge: 148.

¹⁰¹ *Hakimiyeti Millîye*, 10 Ağustos 1921.

¹⁰² *Açık Söz*, 15 Kasım 1920.

¹⁰³ *Elceşire İstiklal Mahkemesi*, Sıra 49, 18 Nisan 1923.

¹⁰⁴ BCA, 30/10/55/371/17.

¹⁰⁵ Fikret Babuş, *Savaş Yıllarından Anılar*, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 172, 175

meydana getirir. Köye inen firarı, buradan çaldıklarıyla elbette köy ahalesinin nefretini cezbeder ve ihbar edilmesine neden olur.¹⁰⁶

Bazı durumlarda ise asker, firar suçunun yanında daha ağır suçların altına girdiği de olur. Mollaoğulları'ndan Mehmed oğlu Halil, kıtasından mükerrer firar ederek, müsellehan dağlarda gezerek eşkıyalığa karışma, evlere girme, eşya çalma, insanları tehdit, yaralama ve katl etmek, kendisini takibe gelen müfrezeye ateş açmak hem amcası hem de köyün muhtarı olan Hafız Osman'ı yoldan çevirme ve katl suçlarından cezası idam olmuştur.¹⁰⁷ Tren istasyonu ya da karakol basma gibi saldırılarda bulunan asker kaçakları da vardır.¹⁰⁸ Bu gibi suçların birden fazla olması yukarıdaki iddiayı güçlendirmektedir. Firar cürmü diğer pek çok suç olmadan devam ettirilemeyecek bir suçtur. Gördüğümüz gibi hayatta kalmak ve kaçmak için pek çok suçun altına girilir.

Firariler için bir diğer çıkış yoluysa çeteciliktir. Firar eden asker bireysel olarak hayatta kalma güdüsünden hareketle kendi gibi olanlara rast gelmek ister. Ya da hayatta kalmak için çeşitli çareler arar. Çünkü çete demek askerden kaçan birey için kolektif muhafaza edici bir unsurdur. Mesela, Çerkez Ethem isyanları bastırdıkça memlekette insanlar çete kıtalarına katılmışlardı. Muvazzaf birliklerdeyse askerlikten kaçmayı beceremeyen “biçareler” kalmıştı. Çeteye yazılmayana “ödlek” derler. Çeteci olmak tüm askerlerin hayali haline gelmişti.

Eşkialık firariler için doğal bir sonuç, aynı zamanda hayatta kalmanın da tek alternatifidir. Eşkiaların avları da zaten asker kaçaklarıdır. Bu kimseler askerden firar ettikten sonra, hırsızlığa girişmek, gasp etmek gibi suçlardan eşkıyalık yapmaya başlayıp toplum huzurunu bozarak köyleri de yağmalamaktadırlar. Her firar suçuna eşkıyalığa karışıp karışmadığı şeklinde hafifletici ya da ağırlaştırıcı cezalar görülebilir. Kıtasından firar ederek eşkıyalığa katılan firariler, kaçaklıklarının durumuna göre ceza alırlar. Şekavete karışan firarilere karşı alınan tedbirin başında derhal ait oldukları köylere ve gerekli yerlere bildirilmesi hakkında emir verilir.¹⁰⁹ Mevlüt ve Mehmed, müfrezelere ateş açmak, halkın kıymetli eşyalarını çalmak, hayvanlarını yağma etmek, asi olmak, isyan ve fesat karıştırmak gibi suçlara girişmişler ve cezaları idam olmuştur.¹¹⁰ Aynı şekilde sürekli firar eden, eşkıyalık ve hane basmaya alışmış Sinoplu Hurşid, mensup olduğu kıtasından altı defa firar etmek, silahını ziyana uğratmak ve gasp ve eşkıyalık ile hayatını sürdürmekte ve hıyanet etmek gibi suçlara girişmesinden

---

¹⁰⁶ *Isparta İstiklal Mahkemesi*, Karar 63, 4 Ocak 1921.

¹⁰⁷ *Eskişehir İstiklal Mahkemesi*, Karar 25, Esas 30, 8 Kasım 1920.

¹⁰⁸ TİTE, Kutu: 53, Gömlek: 114, Belge: 114.

¹⁰⁹ ATASE, İSH, Kutu: 22, Gömlek: 132, Belge: 132-1.

¹¹⁰ *Isparta İstiklal Mahkemesi*, Karar 91, 22 Ocak 1921.

memleketi Sinop'ta asılarak idamına karar verilmiştir.¹¹¹ Görüldüğü gibi eşkıyalığın firarilikle birleşmesinin affedilmesine imkân yoktur.

Diğer yandan Millî Mücadele Dönemi boyunca, pek çok isyan ortaya çıkmış ve bu isyanlara insan kanalını çoğunlukla firariler oluşturmuştur. Cepheden kaçan asker sabit işi olmadığı gibi köyüne-mahallesine de dönemiyor ve ya eşkıyalığa başlıyor ya da dağa çıkıyordu. Bazen de firar etmiş kimseler kullanılarak isyan çıkartılırdı. Pontus ve Koçgiri İsyanlarına katılan firariler de olmuştur.¹¹²

İstiklal Mahkemeleri: Alınan Tedbirler ve Cezalar

Firar sorunuyla baş edemeyeceğini anlayan Ankara Hükümeti, tartışmalara rağmen İstiklal Mahkemeleri'ni kuracaktı.¹¹³ Fakat mahkemelerin kurulmasına kadar geçen sürede daha farklı tedbir ve cezalandırma yollarına başvurulmuştur. İlk olarak çok sayıda askere alınan insan, savaşın haklılığı ve ölmenin ulvi bir fiil olduğuna inandırılmalıdır. Savaşta düşmandan kaçmak suç olduğu gibi İslâm dinine göre de büyük günahlar arasında yer almaktaydı. Bunlar hakkında vaaz veren tabur imamları mevcuttu. Bu kimseler, askerın yıpranmakta olan savaşıma şevklerinin tahkim edilmesi için dini motifli ikna konuşmaları yapıyorlardı.¹¹⁴ Vatan savunmasına bu kadar önem veren İslam dini, vatanî görevini yapmayı kutsal kabul etmiştir. İslam bu yönüyle kullanılmış ve Türk toplumunun farklı sosyo-kültürel kesimlerini bir araya getirerek güç birliği teşkil edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca firarların önünü almak ve askerlerle muhabbetini sıkı tutmak için komutanların asker yemeği yediklerinden ve asker kıyafeti giydiklerinden bahsedilir.¹¹⁵ Karesi Milletvekili Vehbi Bey, bu gibi yakınlıkların sonuçlarının olumlu olduğunu belirtir.¹¹⁶

Kimi yerlerde ise bazı özel tedbirler almak zorunda kalınmıştı; örneğin erleri kendi askerlik şubelerinin yakınındaki birliklere sevk etmemek bunlardan biridir. Böylelikle kolayca kaçmasının önüne geçilmeye çalışılmıştı. Ayrıca askerlerin namaza gitme bahanesiyle koğuştan çıkarak bir daha geri dönmeleri üzerine namazın ikamet edilen yerde kılınmasına karar verilmişti.¹¹⁷

¹¹¹ *Açık Söz Gazetesi*, 18 Eylül 1921.

¹¹² Zekeriya Türkmen, *Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması 1918-1920*, TTK, Ankara, 2001, s. 271.

¹¹³ Bkz. Samet Ağaoğlu, *Kuvayı Milliye Rubu*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999, s. 108-109.

¹¹⁴ Mehmet Beşikçi, "Askerî Modernleşme, Askerî Disiplin ve Din: Düzenli Kitle Orduları Çağında Osmanlı Ordusunda Tabur İmamları", *Akademik İnceleme Dergisi*, XI. Cilt, Sayı 1, 2016, s. 16, 20, 27.

¹¹⁵ Kazım Karabekir, *Paşaların Hesaplaşması: İstiklal Harbine Neden Girdik, Nasıl Girdik, Nasıl İdare Ettik*, Emre Yayınları, İstanbul, 1993, s. 97.

¹¹⁶ Mehmet Evsile, *Millî Mücadele Srasında Anadolu'da Günlük Hayat*, E-Yazı Yayınları, Samsun, 2015 s. 136.

¹¹⁷ Köstüklü, *age.*, s. 35.

Fırar eden asker şayet doğrudan affedilmemişse alacağı en hafif ceza dayaktır aslında. Halide Edip, anılarında asker kaçaklarına verilen dayak cezalarından bahseder.¹¹⁸ Bu uygulamalarda kendi tabur arkadaşları tarafından ceza uygulamasının caydırıcı olduğu düşünülmüştü. Ancak dayak, aynı zamanda askerin kaçmasına da sebep olabilmekteydi. Mesela, Söğüt'te kaçıp geri dönmek isteyen askerler kolağası dayağıyla karşılaşınca tamamen fırar etmişlerdir.¹¹⁹ Üstelik erlerin gördükleri kötü muamele neticesinde amirlerine isyan edip toptan dağıldıkları vakalara da rast geliriz.¹²⁰

Askerlere verilen diğer ceza ise, hapidir. Askeri Ceza Kanununun 79. Maddesine göre firariler altı aydan iki seneye kadar hapis cezasına çarptırılırdı. Aslında hapisshenenin zorlukları daha fazla olmasına rağmen, askere mahpus yatmak daha kolay gelebiliyordu. Diğer yandan kaçakların yerine akrabalarından biri silah altına alınabiliyor;¹²¹ ailesi başka yere sürülüyor, kaçaklar yakalanınca bunlar serbest bırakılıyordu.¹²² Firari beraberinde silah ve teçhizat götürmüşse ailesinden bunların değeri kadar para veya mal alınır.¹²³ Fakat bu durum tartışmaları da beraberinde getirmişti; aileler zaten hali hazırda işe sorunu yaşamaktaydı. Bu durumda sürülen ailelerin memleketlerine iadeleri gündeme gelmişti.¹²⁴

Diğer yandan Askeri Ceza Kanunu'nun 82. Maddesine göre, "*fırar sefer esasında olmuşsa, düşman karşısında olmuşsa ve asker düşman tarafına geçilmişse bunun cezası idamdır*".¹²⁵ İdam cezası Askeri Ceza Kanununun 22. Maddesine göre, buna mahkûm olan kişinin hayattan izale olması anlamına gelmekteydi. Bu ceza, mahkûmun kurşuna dizilmesi suretiyle icra olunurdu. Ceza mahkûmun mensup olduğu kıtada ve kendi tabur arkadaşlarının kurşunuyla ifa edilebilirdi.¹²⁶ Fakat idam cezası çeşitli tartışmalara konu olmuştu; kimileri idam cezasının, disiplini muhafaza etmeyi kolaylaştırıp, otorite tesis ederken, kimileri ise idam etmenin firarın önüne geçmediği kanaâtindedir.

Nihayet işgalden kurtulmak ve Millî Mücadele'yi başarıya ulaştırma gayesiyle 23 Nisan 1920'de TBMM açılmıştı. Meclisin ilk hareketi 29 Nisan 1920'de *Hıyanet-i Vataniye Kanunu*'nu çıkarmak olmuştu. Ancak aradan geçen dört aya

¹¹⁸ Halide Edip Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihani*, Can Yayınları, İstanbul, 2014, s. 267.

¹¹⁹ *Söğütlü Jandarma...*, s. 64.

¹²⁰ İzzettin Çalışlar, *Gün Gün Saat Saat, İstiklal Harbi'nde Batı Cephesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 47.

¹²¹ BCA, 30/18/1/1/6/39/8.

¹²² BOA, DH. EUM. 6. Şb. 46/12.

¹²³ BCA, 30/10/55/370/13, ATASE, İSH, Kutu: 779, Gömlek: 90, Belge: 90-3.

¹²⁴ BCA, 30/10/55/370/13.

¹²⁵ *Askeri Ceza Kanunu*, Kitap III, Harita Matbaası, Ankara, 1927, s. 22, Düstur, II. Tertip VI. Cilt, s. 981, Beşikçi, *age.*, s. 316.

¹²⁶ *Askeri Ceza Kanunu*, s. 6.

rağmen, beklenen sonuç alınamamış ve asker kaçaklarının önü kesilememiştir. Saruhan Milletvekili Refik Şevket, bir kanun tasarısı teklif ederek asker kaçaklarının Büyük Millet Meclisi tarafından kurulacak İstiklâl Mahkemeleri'nde muhakeme olunmalarını istemiştir. Aynı gün kabul edilen kanun teklifiyle, 11 Eylül 1920 tarihli *Firariler Hakkında Kanun* çıkarılmıştır. *Firariler Hakkında Kanun*'un çıkarılmasından bir hafta sonra, Meclis Kararı ile Ankara, Eskişehir, Konya, Isparta, Sivas, Kastamonu, Kayseri olmak üzere yedi bölgede İstiklâl Mahkemesinin acilen kurulması kararlaştırıldı ve bunlar 1920 yılı Ekim ayı başlarında faaliyete geçti.¹²⁷ Millî Mücadele yıllarında devam eden İstiklâl Mahkemeleri; birinci dönem ve ikinci dönem olmak üzere ikiye ayrılır; Birinci dönem İstiklâl Mahkemeleri 18 Eylül 1920 ile 17 Şubat 1921 tarihleri arasında görev yaptı. İkinci dönem ise 30 Temmuz 1921 ile Ekim 1923 arasındadır.

İstiklâl Mahkemeleri evrakları tam olarak muhafaza ve tasnif edilmediğinden bu mahkemeler süresince toplamda kaç kişinin yargılandığı, cezaların mahiyetleri ve infaz gibi tartışmalı konuları tam olarak tespit etmek mümkün değildir. Çünkü aynı er cepheden defalarca kez kaçmış olabileceği gibi hiç yargılanmamış olabilir hatta kayıtlara dahi geçmemiş olabilir. Ayrıca şimdilik zabıt ve kararların tamamı değil bir kısmı yayınlandığından (Elcezire, İstanbul, Eskişehir ve Isparta İstiklâl Mahkemeleri) bunları tamamını tespit etmek mümkün değildir.

Eskişehir İstiklâl Mahkemeleri'nde idam cezalarının hemen hepsi ertelenmiş; asker tekrar kaçmadıkça da gerçekleşmemiştir. Toplam idam sayısı 57 iken¹²⁸ bunların 6 tanesi firariler için uygulanmıştır. Eskişehir İstiklâl Mahkemesi'nde toplamda firari ve firarilikle alakalı suçlarda yaklaşık 1.815 kişi yargılanmıştır. Isparta İstiklâl Mahkemesinin'nde toplamda 329 kişi firar ve firarla ilgili suçlardan yargılanmışlardır. Bu mahkemenin verdiği toplam idam cezası 7 iken bunlardan 4 tanesi firarilere verilmiş cezalardır. Elcezire İstiklâl Mahkemesi'nde toplamda 400 kişi firar ve firar suçlarından yargılanmışlardır. Bunlardan 4'ü idam edilmiştir.

Kastamonu İstiklâl Mahkemesi ise 10 Ekim 1920'de yola çıkarak beyanname dağıtmış bu beyannameleri de *Açık Söz Gazetesi*'de yayınlamışlardır.¹²⁹ Özellikle 2. ve 4. Maddelere göre yakınlarını askere götürmek yakınları yoksa köy veya mahallesine para cezası kesilmesi gibi hükümlerin olması tüm tartışmaları beraberinde getirmiştir. Birinci Dönem İstiklâl Mahkemeleri'nin kapatılmasına sebep olacak madde de budur.¹³⁰ Mahkemelerin sahip olduğu geniş yetkiyi

¹²⁷ *İstiklâl Mahkemeleri Kanun, Gereğe ve Genel Kurul Tutanakları*, I. Cilt, Haz. İrfan Neziroğlu, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2015, s. 9.

¹²⁸ Aybars, *age.*, s. 125.

¹²⁹ *Açık Söz Gazetesi*, 11 Ekim 1920, 18 Ekim 1920.

¹³⁰ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, II. Cilt, s. 39, Hüseyin Avni Bey, 19 Nisan 1921.

kullanırken hata yapması ve sorumluluğu almaması gibi korkular ileri sürülerek kapatılması için baskı yapılmıştır. Bu muhalifleri harekete geçiren en önemli etken de Kastamonu İstiklal Mahkemeleri'nin yayınladığı beyannamedir. 17 Şubat 1921'de Ankara İstiklal Mahkemesi hariç İstiklal Mahkemeleri'nin faaliyetlerine son verilmiştir. Artık bu suçlara Harp-Divanları baktığından cezalar yavaşlamış ve suçlar artmaya başlamıştır. Kaçak sayısı yine artmıştı ve kaçakların künyelerine 'bir daha kaçmaları halinde devlet tarafından idam edilecektir' şeklindeki hükümler problem teşkil etmeye başlamıştı. Kütahya-Eskişehir yenilgisiyle Meclis'te yeni bir eğilim belirmiş ve firariler karşısındaki faaliyetleri göz önüne alınarak İstiklal Mahkemeleri'nin yeniden kurulması kararlaştırılmıştı.

Her ne kadar tartışmalı olsa da İstiklal Mahkemeleri ve kurucuları insan gücüne duyulan ihtiyacın bilincinde olduklarından, kaçacağı ağır şekilde cezalandırmak yerine korkutucu ve az cezayla birliklerine göndermeyi prensip edinmişlerdi. Askerin bu karmaşık dönemde bilinçsizliğini de normal karşılamakta, cahillik ettiği varsayılmaktadır. Mahkeme üyeleri cezaları vicdani kanaatlerine göre vermişlerdir. Mahkemeler firarilerin idamını öncelikli olarak diğerlerine ibret olacak bir ceza olarak görüyor, bu cezanın ordudaki askerlerin firara niyetlenmesini engellemesini ve disiplini muhafaza etmeyi kolaylaştırmasını umuyordu. Mahkemeler daha çok idamlarla gözdağı vermeye çalışır. Ancak asker bu suçu artık alışkanlık haline getirmişse yani pek çok kez firar etmişse, başka suçlara karışmış ve tehdit yaratmaya başlamışsa bunun bedelini canıyla ödeyebiliyordu.

Diğer yandan sadece zikredilenlerle değil pek çok ceza yöntemi bulunuyordu. Kale-bend, kürek ve ağır hapis, sürgün, dayak, zararı ödetme, suçlunun mal ve mülküne el koyma ve malını ve mülkünü yakmak, ailesi ve asker önünde teşhir, askerden kaçanların yerine ailesinden başka bir erkeği askere almak, yaşadığı köy ya da mahalle sakinlerinden para cezası almak bunlardan bazılarıydı. Özellikle verilen idam ya da firarinin ailesiyle ilgili cezaların askeri cepheye sevk etme işinde "başarılı" olduğu görülür. Sadece 1921 yılı Ağustos ile Eylül'ü arasında 12.000'den fazla firari er yakalanıp Batı Cephesi'ne sevk edilmiştir.¹³¹ En çok eleştirilen Kastamonu İstiklal Mahkemeleri beş ay gibi kısa bir süre de 13.597 kaçacağı cepheye gönderebilmiştir.¹³² Bu mahkemeler o günler için büyük bir ihtiyacı karşılamışlardır. Özetle olağanüstü durumlara çare yine olağanüstü çareler olagelmıştır. Zaten zafer de bu çarelerin bulunmasıyla gelmiştir.

Sonuç

---

¹³¹ Balcıoğlu, *age.*, s. 223.

¹³² Aybars, *age.*, s. 197.

Bu çalışmada Millî Mücadele Dönemine, farklı bir mercekten bakılmaya çalışılmıştır. Öncelikle, bu dönem de kahramanlık menkıbesinin “içini oyan” askerlerin varlığını kabul etmek gerekir. Çünkü firar sorunu Millî Mücadele Dönemi için, en büyük direnç noktasını oluşturmuştur. Bu kimselere toplu olarak baktığımızda, suçlu grup diyebilirken, aynı zamanda teke indirip birey olarak baktığımızda ise firar, her savaşın kaçınılmazlarından olduğu kadar bazı nedenleri o günler bağlamında konuştuğumuzda “ayıplanamayacak” kadar sağlamdır. Kahramanlık denilen zaten bir şeylere karşı kazanılandır. Bu savaşta ise kahramanlık, sadece düşmana karşı savaşmak değil, aynı zamanda kişinin iç dünyasına, hatta bazen yanı başında firar eden arkadaşına karşı koymaktır. Bu noktada çalışmanın birinci eksenini, firar eden kimselerin varlığını kabul etmek iken, ikinci eksenini, bu insanların birer birey olduklarını tekrar hatırlatmak olmuştur.

Bu dönemde firar etmiş askerlere birincil ağızdan ulaşmak şimdilik uzak bir ihtimal olduğundan, firarın sebeplerini tam anlamıyla keşfetmek mümkün değildir. Ancak zabıtlar ve belgeler zorunlu askerlik ve topyekûnluğa rağmen, firar vakalarının saiklerini, süreçlerini ve sonuçlarını vermiştir. Bunların görünmeyen yüzünde ise, pişmanlık, korku ve özlem gibi sebepler yatar. Zabıtlar ve belgelerin yanında satır aralarından da çıkarılan malzemelerle yapılan bu çalışma, firari askerleri tarih anlatısına sokabilmek için, bir kapı aralanabileceğini savunmuştur. Firariler mükerrer ve müsallah firar etmişlerdir, başka suçlara karışmışlardır, yeniden cepheye gönderilmişlerdir vs. Fakat İstiklal Mahkemeleri'nin kurulmasıyla anlamışlardır ki “kaçaklığın sonu yok”tur. İstiklal Mahkemeleri sayesinde firar olaylarının azaldığını ve ilk dönem kapatılan İstiklal Mahkemeleri sonucu yeniden firar oranında artış görüldüğünden anlayabiliriz. Çalışmanın üçüncü eksenini de işte İstiklal Mahkemesi ayağı oluşturur.

Firar suçu ise, yeni suçları beraberinde getirerek içinden çıkılmaz bir askerî problem olduğu kadar, sosyal problem de yaratmaktadır. Fakat insan gücüne duyulan ihtiyaçtan dolayı, cezalar verilirken bu durum göz önüne alınmıştır. Firardan başka suçu olmayan asker genelde affedilmiştir. Öte yandan hemen hemen herkesin firar etme fikriyle, zaman zaman karşılaşabildiği durumlar olmuştur. Kimi bu fikirden uzak durmuşken, kimi bu durumla baş edememiş ve kaçmıştır. Bu askerlerin halkın bir parçası olduğu göz önünde bulundurulduğunda, meydana gelen olaylardan askerlerin de halkla birlikte fikrinin değişebildiği durumlar olmuştur. Millî Mücadele Dönemi boyunca, kaçak asker bazen bir kahraman gibi alkışlanırken, bazen de bir hain gibi yaftalanmıştır. Bu birbirine zıt iki düşünce, askerinin de halkın da kafasını sürekli karıştırmış ve ancak neye hizmet etiklerinin cevabını buldukça Millî Mücadele'ye destek verebilmişlerdir. Bu destek de meydana gelen olaylar

silsilesinin ve İstiklal Mahkemelerinin tesisinin bir sonucudur. Yani Zürcher'in iddia ettiği gibi halk, Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasındaki dönem boyunca, firarilere sempati beslemiş, üstelik koruyup, yardım etmiştir. Fakat İstiklal Mahkemeleri vasıtasıyla tesis edilen otorite sonucu, halkın tüm sempatisi, nefrete doğru evrilmiştir. Bu aynı zamanda Millî Mücadele'nin hikâyesini verir.

İleride, İstiklal Mahkemeleri zabıtlarının tamamının açılması ve yeni araştırmalarla bu konu daha da genişletilebilir. Hatta aynı dönem kaçan Yunan askerleri ya da ısgalci konumdaki diğer devletlerin askerleri de içine alınacak şekilde karşılaştırmalı bir tarih de yazılabilmeye açıktır.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA):

Sadâret Eyâlât-ı Mümtâze Kalemi Belgeleri (A. MTZ. 04/94/51).

Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Belgeleri (DH. EUM. 3. Şb 5/56, 6-7), (DH.

EUM. 6. Şb. 20/59), (DH. EUM. 6. Şb. 46/12), (DH. EUM. 6. Şb. 52/44).

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA):

(30/18/1/1/6/39/8), (30/10/55/370/13), (30/10/55/371/1),
(30/10/55/371/17).

Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE):

İSH (12/129/129ad), (22/132/132-1), (24/74/74-1,2,3,4), (779/90/90-3),
(1169/94/94a) (1323/113/113ab), (1328/1/1ağ), (1328/1/1ax),
(1328/1/1bx), (1328, 1, 1cb), (1328/1/1ct), (1328/1/1du), (1328/1/1hi),
(1328/1/1iu), (1328/1/1kn).

Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE):

(28/106/106), (53/114/114), (67/148/148).

Askeri Ceza Kanunu, Kitap III, Harita Matbaası, Ankara, 1927.

Elceziire İstiklal Mahkemesi Kararlar ve Mahkeme Zabıtları (2015) III. Cilt, Haz. İrfan Neziroğlu, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Eskişehir İstiklal Mahkemesi Kararlar ve Mahkeme Zabıtları (2015) IV. Cilt, Haz. İrfan Neziroğlu, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri başkanlığı Yayınları, Ankara.

Isparta İstiklal Mahkemesi Kararlar Ve Mahkeme Zabıtları (2015) V. Cilt, Haz. İrfan Neziroğlu, TBMM Kütüphane Ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.

İstiklal Mahkemeleri Kanun, Gerekeçe ve Genel Kurul Tutanakları (2015) I. Cilt, Haz. İrfan Neziroğlu, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, Ankara

Gazeteler

Açık Söz Gazetesi.

Hakimiyeti Millîye.

Kitaplar

ADIVAR Halide Edip (2014) *Türkün Ateşle İmtihanı*, Can Yayınları, İstanbul.

AĞAOĞLU Samet (1999) *Kuvayı Millîye Rubu*, Kaynak Yayınları, İstanbul.

AKBAŞ Rahmi (haz) (2011) *Söğütlü Jandarma Onbaşı Ali'nin Millî Mücadele Anıları*, Yeditepe Yayınları, İstanbul.

ALTAY Fahrettin (1970) *10 Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922)*, İnsel Yayınları, İstanbul.

APAK Rahmi (1988) *Yetmişlik Bir Subayın Hatırları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

----- (1990) *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara.

ARTUÇ İbrahim (1985) *Büyük Dönemeç Sakarya Meydan Muharebesi*, Kastaş Yayınları, İstanbul.

----- (1987) *Kurtuluş Savaşı'nın Zorlu Yılları*, Kastaş Yayınları, İstanbul.

ATATÜRK Mustafa Kemal, CONKER Nuri (2010) *Zabit ve Kumandan İle Hasb-ı Hâl*, Genelkurmay Yayınları, Ankara.

Atatürk'ün Sözlerinde Asker ve Askerlik Mesleği, (2013) ATASE Yayınları, Ankara.

AVCIOĞLU Doğan (2006) *Millî Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e*, Tekin Yayınları, İstanbul.

AYBARS Ergün (2014) *İstiklal Mahkemeleri*, Doğan Kitap, Ankara.

BABUŞ Fikret (2013) *Savaş Yıllarından Anılar*, Ozan Yayıncılık, İstanbul.

BALCIOĞLU Mustafa (2003) *İki İyân: Kocgiri, Pontus, Bir Paşa: Nurettin Paşa*, Babil Yayınları, Ankara.

BAYAR Celal (1968) *Ben de Yazdım; Millî Mücadeleye Giriş*, Baha Matbaası, İstanbul.

BEŞİKÇİ Mehmet (2015) *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

- BENLİSOY Foti (2014) *Kabramanlar, Kurbanlar, Direnişler: Trakya ve Anadolu'daki Yunan Ordusunda Propaganda, Grev ve İsyân (1919-1922)*, İstoş Yayınları, İstanbul.
- BUĞRA Tark (1986) *Küçük Ağa*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- ÇALIşLAR İzzettin (2009) *Gün Gün Saat Saat, İstiklal Harbi'nde Batı Cephesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- ÇARIKLI Turgut (2005) *Babam Hacim Mubittin Çarıkli: Bir Kuvayı Milliyecinin Yaşam Öyküsü*, Yayına Hazırlayan: Y. Hakan Erdem, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.
- DİRİKER Ahmet Nuri (2013) *Cephelelerde Bir Ömür*, Hazırlayan: Ahmet Diriker, Türkiye İş Bankası, İstanbul, 2013.
- ERGİL Doğu (1981) *Millî Mücadele'nin Sosyal Tarihi*, Turhan Kitabevi, Ankara.
- EVSİLE Mehmet (2015) *Millî Mücadele Sırasında Anadolu'da Günlük Hayat*, E-Yazı Yayınları, Samsun.
- ETİ Ali Rıza (2016) *Bir Onbaşının Doğu Cephesi Günlüğü 1914-1915*, Haz. Gönül Eti, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- KANDEMİR Feridun (1964) *İstiklal Savaşında Bozguncular ve Casuslar*, Yakın Tarihimiz Yayınevi, İstanbul.
- KARABEKİR Kazım (1993) *Paşaların Hesaplaşması: İstiklal Harbine Neden Girdik, Nasıl Girdik, Nasıl İdare Ettik*, Emre Yayınları, İstanbul.
- KOLTUK Nuran (2015) *Batı Anadolu'da Kuvayı Milliye'nin Askeri Ve Malî Kaynakları (Mayıs 1919-Kasım 1920)*, Kitabevi, İstanbul.
- KÖSTÜKLÜ Nuri (2009) *Millî Mücadele'de Manisa-Uşak-Afyonkarahisar-Konya Hattı (8. Fırka ve Akşehir Kalem Riyasetleri 1920 Yılı Şifre-i Mevrude Defteri)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- KUNTMAN Mehmet Derviş (2009) *Bir Doktorun Harp Ve Memleket Anıları*, Derleyen: Metin Özata, Genelkurmay Askeri Tarih Ve Strateji Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- SARIHAN Zeki (1994) *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II. Cilt, (Açıklamalı Kronoloji) Erzurum Kongresi'nden TBMM'ye (23 Temmuz 1919- 22 Nisan 1920)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- (1996) *Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV. Cilt, (Açıklamalı Kronoloji) Sakarya Savaşı'ndan Lozan'ın Açılışına (23 Ağustos 1921-20 Kasım 1922)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- SELEK Sabahattin (1973) *Anadolu İhtilali*, Yelken Matbaası, İstanbul.
- TURAN Mustafa (1999) *Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli, 1919-1923)*, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.

Türk İstiklal Harbi (TİH) Batı Cephesi (1965) II. Cilt, Genelkurmay Basımevi, Ankara.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları (1999) I. Cilt, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.

TÜRKMEN Zekeriya (2001) *Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, TTK, Ankara.

YILDIZTAŞ Mümin (2010) *Yaralı Payitaht İstanbul'un İşgali*, Yeditepe Yayınları, İstanbul.

ZÜRCHER Eric Jan (2015) *Bir Ulusun İnşası; Osmanlı İmparatorluğu'ndan Atatürk Türkiye'sine Jön Türk Mirası*, Çev. Lütfi Kılıç, Akılçelen Kitaplar, Ankara.

Makaleler

AKER M. Şefik (1937) İstiklal Harbinde 57. Tümen ve Aydı Millî Cıdali, *Askeri Mecmua*, Sayı 45.

BEŞİKÇİ Mehmet (2010) Birinci Dünya Savaşı'nda Devlet İktidarı ve İç Güvenlik: Asker Kaçakları Sorunu Ve Jandarmanın Yeniden Yapılandırılması, *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, Yayına Hazırlayanlar: Evren Balta Paker ve İsmet Akça, Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 147-171.

----- (2016) Askerî Modernleşme, Askerî Disiplin ve Din: Düzenli Kitle Orduları Çağında Osmanlı Ordusunda Tabur İmamları, *Akademik İnceleme Dergisi*, XI. Cilt, Sayı 1, s. 1-33.

SOFUOĞLU Adnan (2002) Mondros Mütarekesi Sonrası Türkiye'nin İşgaline Karşı Millî Direniş: Kuvayı Milliye 1918-1921, *Türkler*, Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Murat Ocak, Yeni Türkiye, Ankara, XV. Cilt, s. 1029-1046.

ZÜRCHER Eric Jan (2014) Hizmet Etmeyi Başka Biçimlerde Reddetmek: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerinde Asker Kaçaklığı, *Çarklardaki Kum: Vicdani Red Düşünsel Kaynaklar ve Deneyimler*, Haz. Özgür Heval Çınar, Çoşkun Üsterci, İletişim Yayınları, s. 59-68.